

Holokaustas Lietuvoje: Kretingos apskrities Palangos ir Darbėnų valsčių žydų bendruomenių žūtis 1941 m. vasarą ir rudenį

Tyrimo objektas – Holokaustas Lietuvoje. Tikslas – remiantis istoriniais darbais ir archyviniais dokumentais atlikti Kretingos apskrities Palangos ir Darbėnų valsčių žydų bendruomenių žūtis 1941 m. vasarą ir rudenį tyrimą.

ĮVADAS

Palangos ir Darbėnų valsčių žydų bendruomenių narių žūtis 1941 m. vasarą ir rudenį – sudedamoji Holokausto tiek Kretingos apskrityje, tiek visoje Lietuvoje dalis. Šis straipsnis yra darbų ciklo, skirto Kretingos apskrities žydų žūtis 1941 m. vasarą ir rudenį tyrimams, tęsinys. Tyrimas atliktas remiantis istoriniais darbais, kurie buvo pasitelkti ir nagrinėjant Kretingos valsčiaus žydų bendruomenės žūtį 1941 m. vasarą ir rudenį¹, taip pat papildoma istorine literatūra. Panaudotos po karo teistų buvusių Darbėnų ir Palangos valsčių administracijos pareigūnų, pagalbinės policijos būrių narių baudžiamosios bylos (Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-1, ap. 58). Taip pat remiamasi istoriniais šaltiniais, kurie buvo panaudoti tiriant Kretingos žydų žūtį ir apibūdinti jai skirto straipsnio įvadinėje dalyje.

Straipsnio uždaviniai šie: 1) pateikti žinių apie Palangos ir Darbėnų valsčių žydų bendruomenių narių gyvenimą iki Holokausto; 2) apžvelgti įvykius šiuose valsčiuose 1941 m.

Birželio sukilimo Lietuvoje metu ir po jo; 3) atskleisti, kaip šių valsčių žydų bendruomenių nariai buvo izoliuojami; nustatyti, kur jie buvo laikomi, kiek laiko veikė laikinosios koncentravimo stovyklos ir mažieji getai, kokia buvo juose kalintų žydų kasdienybė; 4) ištirti Darbėnų ir Palangos valsčių žydų bendruomenių narių naikavimo operacijas, nustatyti jų ypatumus vokiečių karinės ir civilinės administracijos valdymo laikotarpiams, žudynių vietas, aukų ir žudynių vykdytojų skaičių.

PALANGOS IR DARBĖNŲ VALSČIŲ ŽYDAI IKI HOLOKAUSTO

Holokausto išvakarėse Kretingos apskrityje (taigi ir Palangos, Darbėnų valsčiuose) greta lietuvių tautybės gyventojų, kurie sudarė daugumą, žydai buvo pirmoji pagal dydį tautinė mažuma. Žydų bendruomenė Darbėnuose įsikūrė XVIII a. 1765 m. ją sudarė 24 šeimos. XIX a. žydai turėjo mūrinę sinagogą, supirkinėjo iš valstiečių ir pardavinėjo Rytprūsiose žemės ūkio produktus. Bendruomenę skaudžiai palietė 1831 ir 1848 m. siautusi choleros epidemija. Vien nuo jos 1848 m. mirė 27 žydai². XIX a. Darbėnuose gimė vienas žymiausių sionizmo veikėjų, artimiausias Teodoro Herclio bendražygis Davidas Volfsonas (1856–1914)³. XX a. Darbėnų žydai aktyviai vertėsi prekyba. Darbėniškė

Ona Macevičienė prisimena, kad miestelyje visa Skuodo gatvė buvo užstatyta žydų namais. Žydai laivais per Klaipėdos uostą iš Anglijos ir Amerikos gabendavo audinius. Bendruomenė turėjo ir savo skerdyklą⁴. Istorikas Julius Kanarskas rašo, kad žydai daug prisidėjo miestelyje plėtodami prekybą. Bet trečiajame dešimtmetyje jiems atsirado stiprus konkurentas – Kretingos vartotojų bendrovės Darbėnų skyrius, kuris tiekdamo gyventojams įvairias prekes, supirkdamo iš ūkininkų bekonus, grūdus, kiaušinius ir kitus maisto produktus. Miestelyje veikė žydų pradžios mokykla, kurioje 1929 m. mokėsi 40 berniukų ir 24 mergaitės⁵. 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, Darbėnų valsčiuje gyveno 601 žydas (281 vyras ir 320 moterų). Iš viso valsčiuje gyveno 9 912 žmonių, taigi žydai tuo metu sudarė 6 proc. gyventojų⁶. Kaip prisimena O. Macienė, prieš Antrąjį pasaulinį karą Darbėnuose gyveno apie 500 žydų⁷. Kitais duomenimis, Holokausto išvakarėse čia gyveno nuo 800 iki 1000 žydų⁸. Šie skaičiai abejotini.

Palangoje žydų jau gyventa XVII a. Palangos žydai 1693 m. gavo miestiečių teises, leidžiančias jiems įsigyti žemės sklypą, statyti namus, verstis prekyba, varyti degtinę ir daryti alų. Tuo metu Palangoje gyveno 10 žydų. 1794 m. Palangoje iš 69 miestelėnų 17 buvo žydai. 1816 m. iš 54 sklypų jiems priklausė 29. Žydų bendruomenė turėjo savo mokyklą, pirtį, kapines, valdė sklypus tarp Rąžės ir sinagogos. 1935 m. žydas Livijas Palangoje įkūrė pirmąją limonado daryklą. Palangoje veikė Buršteino, Reinuso, M. ir G. Kanų gintaro dirbtuvės. Eta Gutmanienė J. Basanavičiaus gatvėje 1936 m. pastatė elektrinę. Prieš Antrąjį pasaulinį karą Palangoje žydų gyvenamasis rajonas apėmė dabartines Kretingos, Vytauto ir Turgaus gatves, čia gyveno apie pusantro šimto žydų šeimų. Iš jų 62 užsiėmė namų ūkiu, 36 turėjo gintaro dirbtuves, 8 – krautuvę, buvo 14 darbininkų, 13

pirklių, 5 vežikai, 4 mėsininkai, po 3 kurpius ir žemdirbius, po 2 mokytojus ir gydytojus. Žydams priklausė miesto vaistinės, kirpykla ir viešbutis⁹. 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, Palangos valsčiuje gyveno 455 žydai (194 vyrai ir 261 moteris). Žydai sudarė 11,22 proc. bendro gyventojų – 4 053 – skaičiaus¹⁰. Taip pat esama žinių, kad Holokausto išvakarėse Palangoje gyveno kiek mažiau nei 700 žydų¹¹.

1941 M. BIRŽELIO SUKILIMAS, ADMINISTRACIJOS ATKŪRIMAS

1941 m. birželio 22-oji, nacių Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo pradžia, Kretingos apskrities lietuvių ir žydų tautybės gyventojams reiškė skirtingus dalykus. Lietuvių 1940–1941 m. pasipriešinimo judėjimo dalyviams ši data reiškė, kad jie turės pereiti nuo pagrindinės veiklos prie atviro, ginkluoto pasipriešinimo sovietų režimui, siekdami atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę, iki 1940 m. sovietų okupacijos ir aneksijos veikusias valdžios įstaigas, kariuomenę ir kitas visuomenines struktūras.

1941 m. Birželio sukilimas Kretingos apskrityje pasižymėjo kiek kita specifika nei, tarkim, Mažeikių apskrityje. Kretingos apskritį vermachtas užėmė pirmąją karo dieną. Palangos miestą vokiečių Šiaurės armijų grupės 291-osios pėstininkų divizijos kariai užėmė apie 9 val. ryto¹². Čia jie įsteigė karo komendantūrą, kuri gyvavo apie du mėnesius¹³. Tai, kad Kretingos apskritis buvo užimta pirmąją karo dieną, lėmė, kad čia partizanams sukilėliams nepavyko apskrities ir valsčių centruose paimti valdžios į savo rankas dar iki ateinant vokiečių kariuomenei. Partizanų sukilėlių būriai buvo formuojami, sukilėlių valdžiai atstovaujantys organai buvo kuriami jau užfrontėje, t. y. vermachto užnugaryje.

Žinių apie sukilimą Darbėnų valsčiuje išlikę nedaug. Fragmentiški duomenys leidžia teigti, kad pirmosiomis karo dienomis Darbėnų miestelyje buvo suformuotas sukilėlių būrys, sudaryta taryba. Į ją įėjo Ruokis, klebonas Brazauskas, policijos viršininkas Simonaitis ir kiti¹⁴. Ant rankovių partizanai ryšėjo baltus raiščius¹⁵. Istorikas Vygantas Vareikis teigia, kad tuo metu, kai Šiaurės armijų grupės 291-oji divizija užėmė Palangą, partizanai čia jau buvo iškėlę trispalvę vėliavą¹⁶. Pirmąją karo dieną aikštėje prie Palangos bažnyčios buvo surengtas mitingas. Jame pasisakę asmenys kalbėjo, kad Raudonosios armijos nebėra, kad dabar Lietuva laisva ir gyvensime geriau¹⁷. Birželio 22 d. sukilėliai Palangoje įsteigė Laikinąjį komitetą, į kurį įėjo Jonas Bliupas (Šliūpas?), Naubaras, Mikas Kleinaitis, Panaras (Pranas?) Urniežius ir Stasys Jurevičius¹⁸. Komiteto narys S. Jurevičius, kaip ir kiti rezistentai, rodė nepagarbą sovietinio režimo simboliams – nuplėšė autobusų stotyje kabėjusį Josifo Stalino portretą, numetė jį ant žemės ir sutrypė¹⁹. Palangos partizanų sukilėlių būrys buvo vadinamas Tautos darbo apsaugos būriu²⁰, turimais duomenimis, jame galėjo būti apie 135 asmenis²¹.

Nuo pirmųjų dienų sukilėliai ėmėsi atkurti iki 1940 m. birželio 15 d. jų vietovėse veikusias administracijos įstaigas. Darbėnų valsčiaus savivaldybės viršaičiu buvo paskirtas Bertašius²², viešosios policijos nuovados viršininku – Simonaitis²³. Esama žinių, kad 1941 m. rugsėjo 24 d. Palangos valsčiaus savivaldybės viršaičio pareigas ėjo R. Paulauskis²⁴. Tai leidžia manyti, kad į šias pareigas jis buvo paskirtas pirmosiomis sukilimo dienomis. V. Vareikis tvirtina, kad trumpai burmistro pareigas ėjo Jonas Šliūpas²⁵. Yra ir žinių, kad Palangos burmistru buvo S. Jurevičius²⁶. Atrodo, kad būta pareigūnų kaitos. Pirmosiomis sukilimo dienomis viešosios policijos nuovados viršininku buvo

paskirtas Stasys Jazdauskas²⁷, buvęs Palangos šaulių vadovas²⁸. Liepos 14 d. iš S. Jazdausko viršininko pareigas perėmė jo pavaduotojas Juozas Adomaitis. Jis šias pareigas ėjo iki 1943 m. lapkričio 1 d.²⁹

Sukilimui baigusis okupacinė valdžia ir jai pavaldi lietuvių administracija pradėjo reorganizuoti partizanų sukilėlių būrius į pagalbines policijas. Vieni buvę sukilėliai sutiko, kiti nepanoro tapti pagalbines policijos būrio nariais. Taip pat į pagalbines policijas buvo priimta sukilime nedalyvavusių asmenų. Buvęs Palangos sukilėlis Antanas Kabalinas po karo prisiminė, kad jo būrio nariai perėjo į tarnybą pagalbines policijas³⁰. Žinių, kiek tiksliai sukilėlių tapo policijos pagalbiniųkais, nėra. Atsižvelgiant į tai galima teigti, kad Palangos pagalbiniame policijoje galėjo būti iki 135 asmenų, t. y. maždaug tiek, kiek ir sukilėlių. Policininkai buvo apginkluoti ginklais, likusiais valsčiuje iš Palangos pasitraukus Raudonajai armijai³¹. Daugelyje Lietuvos vietovių suformuoti pagalbines policijos būriai turėjo vadus, pavaldžius viešosios policijos viršininkams. Palangos pagalbiniame policija tokio vado neturėjo, jai tiesiogiai vadovavo Palangos viešosios policijos nuovados viršininkas³². Pagalbines policijos būrio nariai ryšėjo baltus raiščius su užrašu TDA³³. Esama žinių, kad pagalbines policijos būrio nariai turėjo pažymėjimus, liudijančius jų narystę policijoje³⁴. 1941 m. liepos pabaigoje policijos pagalbinių skaičius buvo sumažintas dalį jų atleidžiant iš tarnybos³⁵.

Esami duomenys leidžia manyti, kad vieniems pagalbines policijos būrio nariams buvo mokamas atlyginimas, kiti jo negaudavo. Vienas buvęs pagalbines policijos būrio narys po karo kalbėjo, kad už tarnybą atlyginimo jam niekas nemokėjo. Jis ir kiti policijos būrio nariai buvo aprūpinami maistu: kurortiniame name „Kurhaus“ buvusioje valgykloje gaudavo nemokamus

pusryčius, pietus ir vakarienę³⁶. Kitas buvęs policijos pagalbininkas kalbėjo, kad jam už savanorišką tarnybą buvo sumokėta 300 rb. 1941 m. rugsėjo–spalio mėn. šią sumą jam išmokėjo Palangos burmistras S. Jurevičius³⁷. Dar kitas buvęs pagalbinės policijos būrio narys sakė už dviejų savaitių buvimą pagalbinėje policijoje gavęs 100 ar 120 rb³⁸. Ketvirtas palangiškis buvęs pagalbinės policijos būrio narys prisimena, kad jam už tarnybą pagalbinėje policijoje iš pradžių buvo mokamas 70 rb, vėliau – 65 vokiškų markių atlyginimas³⁹. Esama žinių, kad Darbėnų pagalbinės policijos būrio nariams iš viešosios policijos nuovados biudžeto buvo mokamas 80–100 markių atlyginimas⁴⁰. Darbėnų pagalbinės policijos būrys buvo išformuotas apie 1941 m. lapkričio mėn., nes tuo metu policijos nuovados pareigūnai jau buvo pajėgūs tvarkytis vieni. Dalis šio būrio narių iš tarnybos buvo atleisti dar gerokai prieš jį išformuojant⁴¹.

Lietuvoje vykstant Birželio sukilimui Darbėnų ir Palangos valsčiuose atsikūrusios administracijos įstaigos, partizanai sukilėliai ir pagalbinės policijos būrių nariai nuo pirmųjų okupacijos dienų patruliavo po miestelius, saugojo įvairius objektus, suiminėjo komunistus, komjaunuolius ir kitus buvusius sovietų režimo šalininkus⁴². Jurgis Petrusis, Leopoldas Zaboras ir kiti Darbėnų partizanai suėmė komjaunuolius brolius Vladą Gediminą, Albertą ir Kęstutį Rupšius, Ylakį, geležinkelininką Sabaliauską ir kitus. Dalis suimtųjų buvo išvežti į Kretingą⁴³. Suimta daugiau nei 15 buvusių sovietų režimo šalininkų⁴⁴. Palangos laikinojo komiteto nariai sudarė sąrašus komunistų, komjaunuolių ir kitų asmenų, kurie už lojalumą sovietų režimui turėjo būti suimti⁴⁵. Dalis suimtųjų buvo kalinami Palangos kalėjime ir kitur. Apie 20 jų buvo išvežta į Kretingą⁴⁶, vėliau dalis jų atsidūrė Dimitravo stovykloje⁴⁷.

ŽYDŲ IZOLIAVIMAS

Kretingos apskrities (taigi ir Darbėnų, Palangos valsčių) žydams karo pradžia reiškė Holokausto pradžią. Iš pradžių jie buvo izoliuoti, o per 1941 m. vasaros ir rudens naikavimo operacijas – nužudyti. 1941 m. birželio 26 d. Kretingos rajono saugumo ir kriminalinės policijos viršininkas Pranas Jakys, vykdydamas Tilžės gestapo nurodymus, įsakė Palangos viešosios policijos nuovada suimti visus žydus. Netrukus į Palangą lengvaisiais automobiliais atvykę gestapininkai pareikalavo iš vietos administracijos pareigūnų pagalbos suimant žydus⁴⁸. Tarp atvykėlių buvo apie 10 kariškių, kurių dalis buvo su kepurėmis, dalis – su šalmais. Ant kepurių ir šalmy buvo emblemos, vaizduojančios kaukolę su sukryžiuotais po ja kaulais⁴⁹. Nuovados viršininkas S. Jazdauskas, jo pavaduotojas J. Adomaitis, vykdydami P. Jakio nurodymą, 1941 m. birželio 26 d. prie policijos pastato sukviėtė policininkus ir pagalbinės policijos būrio narius⁵⁰. S. Jazdauskas kalbėjo, kad žydus būtina suimti, nes jie yra komunistai, Kretingos miesto padegėjai⁵¹. J. Adomaitis sakė, kad žydai padegė Kretingą ir greitai sudegins Palangą. Todėl reikia juos visus suimti ir atvesti prie autobusų stoties⁵². Po šių kalbų policininkai, pagalbinės policijos būrio nariai buvo suskirstyti į grupeles po tris asmenis⁵³. Esami duomenys leidžia teigti, kad žydus suiminėjo ir į autobusų stoties paviljoną vedė pagalbinės policijos būrio nariai, viešosios policijos pareigūnai ir vokiečių kariai. Čia žydus apieškodavo šviesiai žalia uniforma vilkintys esesininkai su kepurėmis, ant kurių buvo emblema su žmogaus kaukole ir sukryžiuotais po ja kaulais. Aukas krėtė ir policijos viršininko pavaduotojas J. Adomaitis. Po kratos žydai buvo vedami iš paviljono į autobusų stotelę ir po tris rikiuojami į koloną⁵⁴. Žydų vyrai ir vyresni nei keturiolikos metų paaugliai buvo

statomi į vieną, o moterys ir vaikai – į kitą kolonos sparną⁵⁵. J. Adomaitis prisimena, kad buvo suimta apie 250 asmenų⁵⁶. Kitais duomenimis, suimta apie 300 žydų⁵⁷. Remiantis 1941 m. vasarą ir rudenį nužudytų Palangos žydų bendruomenės narių ir Valteriškių stovykloje mirusių kalinių bendru skaičiumi galima būtų daryti prielaidą, kad buvo suimta per 400 asmenų. Tuo metu, kai žydai buvo suimami, prie vokiečių priėjo J. Šliūpas, norėdamas užtarti žydus. Vokiečių patruliai suėmė jį nuvedė į komendantūrą, bet netrukus paleido⁵⁸. V. Vareikio nuomone, dėl to J. Šliūpai buvo uždrausta toliau eiti pareigas. Kita vertus, jis ir pats nepanoro toliau būti burmistru⁵⁹.

Palangoje netoli autobusų stoties buvo dvi sinagogos. Suėmimų vykdytojai žydų vyrus atskyrė nuo moterų ir vaikų. Šios dvi asmenų grupės buvo atskirai uždarytos į šias dvi sinagogas⁶⁰, kurios trumpą laiką atliko laikinųjų koncentravimo stovyklų funkcijas. Po kelių dienų, maždaug liepos pradžioje, žydų moterys ir vaikai iš sinagogos buvo perkelti į mažąjį getą, įsteigtą Valteriškių kaimė (2–3 km nuo Palangos). Jame galėjo būti per 300 asmenų. Geto steigimo, aptvėrimo spygliuota viela darbams vadovavo policijos nuovados viršininkas S. Jazdauskas su savo pavaduotoju J. Adomaičiu. Jų nurodytus darbus atliko pagalbinės policijos būrio nariai⁶¹. V. Vareikis teigia, kad žydės moterys ir vaikai buvo suvaryti į Vilimiškės dvarui priklausančią Valteriškių daržinę⁶². Geto sargybos reikalus tvarkė, sargybinius skirdavo policijos nuovados viršininkas⁶³. Prie geto buvo įrengti du išorės postai, sargyba stovėjo ištisą parą⁶⁴. Esama žinių, kad getą saugojo devyni sargybiniai⁶⁵. Kaip ir kituose apsaugos objektuose, jie buvo keičiami kas aštuonios valandos⁶⁶.

Palangoje liko suimtų žydų namai, turtas. Dalį daiktų suimamiems žydams buvo leista pasiimti⁶⁷. Buvęs Palangos savivaldybės dar-

buotojas Gabriėlius Milašius prisiminė, kad įstaigos sandėliuose buvo saugomas nužudytų žydų ir gestapo suimtų sovietų aktyvistų turtas. Jis šį turtą priimdavo ir išduodavo, sandėlių raktai buvo laikomi savivaldybės viršaičio S. Jurevičiaus seife. G. Milašius, vykdydamas viršaičio nurodymus, parduvinėjo ir dalijo nemokamai šį turtą vietos gyventojams. Gauti pinigai buvo įnešti į miesto valdybos kasą⁶⁸.

Panašiai buvo pasielgta ir su Darbėnų žydais. Esama žinių, kad 1941 m. birželio 24 d. vokiečių komendantas įsakė Darbėnų žydams ant krūtinės ir nugaros prisisiūti geltonas žvaigždes, kad iki birželio 28 d. vokiečiai varė žydų vyrus į viešuosius darbus, mušdavo juos lazdomis, rimbais ir šautuvų buožėmis. Vokiečiai vertė žydus dirbti be poilsio iki sutemų⁶⁹. Darbėnų žydų suėmimo diena – birželio 28-oji⁷⁰. Pasak vieno šaltinio, buvo suimta ir miestelio turgaus aikštėje sutelkta apie 1000 žydų vyrų, moterų ir vaikų: 430–450 vyrų ir 550–600 moterų⁷¹. Vienos įvykių liudininkės duomenimis, Darbėnuose buvo suimta 600–700 žydų⁷². Remiantis 1941 m. vasarą ir rudenį nužudytų ir nuo žūties išsigelbėjusių Darbėnų žydų bendruomenės narių bendru skaičiumi galima daryti prielaidą, kad buvo suimta, aikštėje sutelkta ne daugiau kaip 600 žydų. Esama žinių, kad birželio 28 d. suimtieji buvo konvojuojami į Kretingą, o kitą dieną, birželio 29-ąją, visi gražinti atgal⁷³, nes Kretingoje žydų nebuvo kur laikyti⁷⁴. Įvykių liudininkė Riva Šateliėnė prisiminė: „Prieš išsiųsdami mus į Kretingą, vokiečių kariai padegė vieno žydo namą, jo pavardė buvo Raizmanas, vardo ir tėvo vardo nežinau, o baltieji banditai suvarė visus gyventojus žydus prie gaisro. Čia buvo apie 600 žmonių – vaikai, seniai ir moterys. Buvo ieškoma rabino Vaizbordo. Suradę namuose, baltieji partizanai banditai jį mušė, reikalaudami pasakyti, kas padegė Raizmano namą. Rabinas Vaizbordas buvo sumuštas iki

sąmonės netekimo, o kada už kojų jį atvilko čia, kur buvome visi suvaryti, tai jis buvo jau negyvas. Netrukus po to privažiavo lengvoji automašina. Iš jos išlipo trys vokiečių karininkai, kurių pavardžių aš nežinau, iš minios išvedė žydą pavarde Blochas Motė, kuri šitie karininkai čia pat visų akivaizdoje sušaudė. Po to paėmė 6 žydus kapui kasti prie upės, kuriame palaidojo Vaizbordą ir Blochą, o mus pėsčius išvarė į Kretingą. Mus lydėjo ginkluoti vokiečių kariai, o iš baltųjų banditų būrio vienas lietuvis, Memgaudis, kurio nė vardo, nė tėvo vardo nežinau. Kelyje vokiečių kareiviai iškinkė arklius, pririšo užpakalyje prie vežimo, o vietoje arklių pakinkė žydus Kaną Jokūbą, Viškiną, kurio vardo neprisimenu, ir dar tris vyrus, kurių pavardžių taip pat neprisimenu, iš viso 5 žmones. Visą kelią pakinkytus į vežimą vyrus vokiečiai mušė rimbais, spardė kojomis ir daužė šautuvų buožėmis. Vokiečiai mus išrikiavo ir visą kelią vertė eiti į koją, o kas nesilaikė kojos, tie buvo mušami rimbais ir spardomi. Kada mus nuvarė į Kretingą, visus susodino prie žydų kapinių. Čia mus nufotografavo, buvome toje vietoje, o po to mus pėsčius išsiuntė atgal į Darbėnų miestelį. Pakeliui nakvojome šalikelėje. 1941 m. birželio 29 d. atvykome į Darbėnus, kur išbuvom Darbėnų miestelio pakraštyje po atviru dangumi visą parą. Dvi paras nebuvo gavę jokio maisto.⁷⁵ Gražinti iš Kretingos, birželio 29 d. žydės moterys ir vaikai buvo atskirti nuo vyrų ir suvaryti į Darbėnų miestelio sinagogą, t. y. mažąją getą⁷⁶. Čia žydės su vaikais kalėjo iki rugpjūčio pabaigos–rugsėjo pradžios⁷⁷. Esama žinių, kad žydų vyrai buvo uždaryti miestelio vaistinės kieme⁷⁸. Publicistinio straipsnio autorė Genovaitė Paulikaitė tvirtina, kad apie 150 žydų vyrų buvo suguldyti duobėje Darbėnų pakraštyje, ten, kur baigiasi Palangos gatvė⁷⁹. Kartu su žydų moterimis ir vaikais sinagogoje galėjo būti uždaryta ir pagyvenusių vyrų. Tokia prielaida darytina

iš to, kad duobėse žydų kapinėse tarp palaidotų 1941 m. liepos mėn. sušaudytų žydžių moterų palaikų buvo aptikti ir 2 žydų vyrų palaikai⁸⁰. Prielaidą patvirtina ir R. Šatlienė, kuri buvo kalinama Darbėnų sinagogoje. Po karo ji prisiminė, kad tarp kalinių buvo ir vyrų⁸¹. Darbėnų policijos nuovados viršininkas 1941 m. rugpjūčio 15 d. rašė, kad sinagogoje laikoma per 400 žydų⁸². Vienas iš sinagogą saugojusių buvusių pagalbinės policijos būrio narių po karo prisiminė, kad joje buvo apie 400 kalinių⁸³. Buvusios kalinės Fenės Zimanaitės duomenimis, sinagogoje buvo kalinama apie 450 kalinių⁸⁴. Esama ir žinių, kad ten būta per 500 asmenų⁸⁵. Dar vienas buvęs pagalbinės policijos būrio narys po karo prisiminė, kad sinagogoje buvo uždaryta 550–600 žydų moterų ir vaikų. Čia jie buvo laikomi maždaug iki 1941 m. rugpjūčio pabaigos ar rugsėjo pradžios⁸⁶. Remiantis 1941 m. vasarą ir rudenį Balto Kalno miške nužudytų ir nuo žūties išsigelbėjusių Darbėnų žydų bendruomenės narių bendru skaičiumi galima teigti, kad sinagogoje galėjo būti uždaryta ne daugiau kaip 430 kalinių. Sinagogoje uždarytų žydų maitinimu rūpinosi vokiečių komendantas, valsčiaus viršaitis Stepas Bertasius. Paskirta vietos gyventoja Monika Vainorienė ruošė kaliniams maistą⁸⁷. Esama žinių, kad sinagogoje kalintos moterys buvo naudojamos darbams. Buvusios kalinės F. Zimanaitės duomenimis, 50–60 moterų dirbo pas ūkininkus⁸⁸. Taip pat esama žinių, kad apie 40 Darbėnų žydžių moterų buvo kalinamos ir Dimitravo stovykloje. Prieš sušaudymą jos buvo gražintos atgal į Darbėnų sinagogoje įkurtą stovyklą⁸⁹.

Kretingos apskrities mažųjų getų kalinių kasdienybė buvo slogi. Palangos mažojo geto kalinės moterys ir vaikai buvo verčiami dirbti viešuosius darbus. Į darbus juos konvojuodavo, o vėliau pristatydavo atgal į stovyklą pagalbinės policijos būrio nariai.

Žydų moterys ir vaikai šlavė Palangoje Vytauto gatvę⁹⁰, tvarkė, valė partizanų štabą⁹¹, dirbo pas vietos gyventojus⁹². Esama žinių, kad dalis gete uždarytų merginų ir moterų patyrė seksualinę prievartą. Naktį sargybiniai ateidavo į stovyklą ir išsivesdavo 16–17 metų merginas. Vėliau jas grąžindavo atgal į stovyklą. Tai buvo dažnas reiškinys⁹³. Vienas pagalbinės policijos būrio narys išprievartavo žydaitę Liurintę⁹⁴. Esama žinių, kad geto kaliniai buvo prastai maitinami. Buvęs pagalbinės policijos būrio narys po karo pasakojo pats matęs kalinius mirštant iš bado. Mirė 23–24 kaliniai, aukų kūnai buvo palaidoti geto teritorijoje. Laidojo patys kaliniai⁹⁵. Žinoma, kad nuo bado mirė žydė Lordangienė⁹⁶. Moterys ir vaikai važiuojančių pro getą žmonių prašydavo duonos⁹⁷. Gete buvo labai ankšta. Kaliniai miegojo gyvenamosiose patalpose ant šiaudų, o tie, kuriems pritrūko vietos, – daržinėje⁹⁸.

Niūrią kasdienybę šiek tiek praskaidrino tai, kad tarp vietos gyventojų lietuvių buvo tokių, kurie atjautė Valteriškių stovyklos, t. y. mažojo geto, kalinius. Palangos gyventoja Elena Šeputaitė nešdavo siuntinių žydo Bručkiaus šeimai. Apsauginiai jos neprileisdavo prie stovyklos. Kad siuntinys pasiektų adresatą, ji duodavo stovyklos apsauginiams kyšį⁹⁹. Palangiškė Ana Avilaitė tris kartus nešė siuntinių pažįstamai žydei Germanienei¹⁰⁰. Netgi kai kurie pagalbinės policijos būrio nariai atjautė kalinius. Vienas iš jų, Stanislovas Bagdunas, davė gabalėlį duonos žydei Fainšteinienei, kuri anksčiau jo žmonai buvo pasiuvusi sijoną¹⁰¹. Palangos policijos nuovados viršininkas J. Adomaitis netoleravo geranoriško vietos gyventojų elgesio su kaliniais. Sužinojęs apie S. Bagduno poelgį, išsikvietęs jį apšaukė: „Kodėl tu duodi žydams duonos, jie blogi žmonės, komunistai. Jeigu vėl sužinosiu, kad davei žydams duonos, aš tave pasodinsiu į kalėjimą.“¹⁰²

Ne ką geriau buvo elgiamasi ir su Darbėnų sinagogos kaliniais – jie kentė nuo pagalbinės policijos būrio narių patyčių. Buvusi geto kalinė R. Šateliene kalbėjo: „Aš asmeniškai mačiau, kaip Skridla mušė geto žydes ir buvo toks nutikimas. Netoli Darbėnų buvo pionierių stovykla. Policija išvarė iš geto apie 100 žmonių tam, kad išvalytume vietą, kurioje anksčiau buvo pionierių stovykla. Mes surinkome partijos ir sovietų vyriausybės vadų portretus į vieną vietą. Skridla privertė mus bučiuoti Stalino, Lenino portretus, žiauriai mušdamas nagaika mane, kitas moteris. Po to kojomis pradėjo trypti Stalino, Lenino portretus kalbėdamas, kad Stalino Maskvoje jau nėra. Po to mus visas suvarė į upę, privertė nuleisti galvas į vandenį, laikyti jame ir vėl mušė nagaika. Mušė nagaika ir mane, jaučiau stiprų skausmą.“¹⁰³ Buvusi kalinė Chaja Brezenberg prisiminė, kad prie upės nagaika buvo mušamos tos žydės moterys, kurios iš vandens pakeldavo galvas¹⁰⁴. Buvusios kalinės Esteros Varpol duomenimis, žydės moterys tvarkė ne pionierių stovyklą, o buvusias raudonarmiečių kareivines¹⁰⁵. Ch. Brezenberg taip pat prisiminė, kad 1941 m. liepos mėn. apsauginis Vladas Keras gumine lazda mušdavo kalines, stovinčias eilėje prie maisto. Taip pat jis šūviu sužeidė moterį, norėjusią išeiti iš sinagogos į gatvę¹⁰⁶. Ch. Brezenberg prisimena, kaip šis apsauginis, įėjęs į sinagogą, sudavė jai rykštę per nugarą, mušė vaiką¹⁰⁷. R. Šateliene pasakojo, jog sinagogos apsauginis V. Keras 1941 m. liepos mėn. stipriai sumušė Darbėnų vaistinės provizorių Elbergą, sakydamas, kad seniai jį pažįstas ir griežias ant jo kaip komunisto dantį¹⁰⁸.

Turimomis žiniomis, žūties pavyko išvengti kelioms sinagogoje kalintoms Darbėnų žydų bendruomenės moterims. Buvęs pagalbinės policijos būrio narys Grigorijus Kozlovas po karo pasakojo, kad jo bute dvi dienas slapstėsi trys žydės, viena iš

jų – R. Šateliene. Vėliau Kozlovo žmona žydes kažkur išvedė¹⁰⁹. Po karo R. Šateliene pasakojo, kad ji, Asia Šubic ir dar viena žydė iš tiesų slapstėsi pas Kozlovus¹¹⁰. F. Zimanaitė apie mėnesį dirbo Laukžemės ir Maloniškių kaimuose, o paskui buvo sugrąžinta į stovyklą. Dalis kalinių tada jau buvo sušaudyta. Sužinojusi, kas jai gresia, F. Zimanaitė kartu su motina pabėgo iš stovyklos ir iki ateinant Raudonajai armijai slapstėsi Lietuvoje ir Latvijoje¹¹¹. Žūtis išvengė ir žydės E. Varpol ir Ch. Brezenberg. Turima duomenų, kad jos pabėgo tada, kai paskutinės Darbėnų sinagogoje laikytos kalinės buvo vežamos į Balto Kalno mišką sušaudyti. Pabėgti mėgino aštuonios moterys, bet tai pavyko tik šioms dviem. Kitos šešios žydės buvo sušaudytos¹¹². Taigi manytina, kad žūtis pavyko išvengti šešioms Darbėnų sinagogoje laikytoms žydų bendruomenės moterims. Taip pat yra žinių, kad darbėniškės Zitos Aldonos Lukošūtės-Danielienės šeima slėpė darbėniškį žydą Mošę Blochą¹¹³. Medomiškių k. gyventoja Barbora Žiliūtė (g. 1887 m.) savo sodyboje slapstė dešimt žydų, padėjo jiems išsigelbėti. Tarp jų buvo A. Šubic ir R. Šateliene, kurias pas ją greičiausiai atvedė minėtojo G. Kozlovo žmona. Dieną žydai slapstėsi jos namuose, o naktį dirbo ūkio darbus. Aplinkiniai žmonės tai žinojo, bet jų neišdavė. B. Žiliūtės brolis Juozas Žilius, gyvenęs šalia Laukžemės, buvo pramokęs vokiškai. Leisdamas laiką Darbėnuose prie kortų stalo su okupacinės valdžios ir vietos policijos pareigūnais, jis sužinodavo apie rengiamas žydų paieškas. Apie tai pranešdavo ir kiti geros valios žmonės, todėl Medomiškių ir Pelėkių kaimuose besislapstantys žydai laiku pasislėpdavo miške ar, kol praeis pavojus, laikinai būdavo išvežami kitur. B. Žiliūtė, Lukošių šeima ir šalia Pelėkių kaimo gyvenę Bronė ir Viktoras Skripkauskai padėjo išsigelbėti darbėniškei žydaitei Ciporai Zimanaitei¹¹⁴. Žydė A. Šubic po karo gyveno Šiauliuose¹¹⁵.

Taip pat yra žinių, kad darbėniškis Pranas Vaitila slėpė gydytoją Marijampolskaitę, o minėtasis V. Skripkauskas – darbėniškis žydas Eitelę Zimanaitę ir mokytoją Blochą¹¹⁶. Apibendrinant galima pasakyti, kad vietos gyventojai padėjo išvengti žūtis daugiau nei dešimčiai Darbėnų žydų bendruomenės narių.

BIRUTĖS KALNAS 1941 M. BIRŽELIO 29 D.

Istoriniai darbai, šaltiniai leidžia teigti, kad Palangos valsčiuje žydų žudynės vyko dviejose vietose. Pirmojoje, prie Birutės kalno, 1941 m. birželio 27 d. buvo sušaudyta 111 vyrų ir moterų¹¹⁷. 1959 m. prie Birutės kalno sušaudytų 111 aukų palaikai perlaidoti Palangos miesto kapinėse¹¹⁸. Istorikas Christophas Dieckmannas, remdamasis Vokietijos archyvo dokumentais, teigia, kad šią operaciją inicijavo Mėmelio SD vadovas Edwinas Sakuthas. Nemažai asmeninės iniciatyvos čia parodė vietinis komendantas ir aviacijos bazės vadas vyr. ltn. Hansas Helmutas Steueris. Jis sudarė šaudytojų grupę iš 16–20 vyrų, kurie buvo 10-ojo mokomojo pulko 6-osios skrydžių kandidatų kuopos naikintuvų eskadrilės nariai¹¹⁹. Sovietinės Lietuvos spauda leidžia teigti, kad tuo metu, kai vyko naikinimo operacijos, karinių oro pajėgų karininkas H. H. Steueris turėjo majoro laipsnį¹²⁰. Šių skirtumų analizė leidžia teigti, kad tuo metu, kai vyko operacija, jis turėjo vyr. leitenanto laipsnį, majoro laipsnis jam buvo suteiktas vėliau. „Holokausto Lietuvoje atlase“ tvirtinama, kad operacijose dalyvavo ir Klaipėdos pasienio policijos komisariato policininkai, ir vokiečių gestapininkai¹²¹. Vienais duomenimis, lietuvių policija šioje žmonių naikinimo operacijoje dalyvavo tiesiogiai¹²², kitais – nedalyvavo¹²³. Lietuvos archyvinė medžiaga leidžia teigti, kad kopose

prie Birutės kalno buvo šaudomi birželio 26 d. suimti ir Palangos sinagogoje laikyti žydų vyrai ir neżydų tautybės asmenys, kurie buvo apkaltinti buvę sovietų režimo rėmėjais. Po karo teistas buvęs pagalbinės policijos būrio narys kalbėjo, kad aukos į žudynių vietą buvo vežamos trimis ar keturiais sunkvežimiais. Juos lydėjo vokiečių kariai. Tuo metu, kai vyko naikinimo operacija, Palangos mieste buvo girdėti šūviai¹²⁴. Architektas Edmundas Benetis mano, kad ant paminklinio akmens prie Birutės kalno nurodytas nužudytųjų skaičius – 105 žydai – yra nepatikimas. Taip pat mano, kad Palangos kapinėse ant antkapio esantis užrašas apie sušaudytas prie Birutės kalno ir čia perlaidotas 111 aukų (106 žydai ir 5 lietuviai) yra nekeliantis abejonių¹²⁵.

Bet ar iš tiesų šie skaičiai nėra abejotini? Turimi duomenys leidžia teigti, kad prie Birutės kalno buvo sušaudyti Palangos miesto Darbo žmonių deputatų tarybos (toliau – DŽDT) vykdomojo komiteto pirmininkas Antanas Balsys, Tomas Padrėza¹²⁶, Palangos miesto Milicijos skyriaus viršininkas Mikas Mažeiva¹²⁷, stalius, statybininkas Stasys Untulis¹²⁸, Palangos miesto DŽDT vykdomojo komiteto pirmininkas (ėjo šias pareigas iki A. Balsio) Adolfas Jurgutis¹²⁹, komjaunuoliai Gudas ir Piktuižis (greičiausiai Juozas), Palangos valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas Juozas Jurevičius, valsčiaus komjaunimo organizatorė Jadžė Vygontaitė¹³⁰. Taip pat buvo sušaudyti Valančius, Minajėvas, Šiuryla, Šiurylienė (Šiurulienė?), Rabovas, Meškienė, Nemcinavičienė¹³¹. Taigi iš viso 16 asmenų, kurių didžioji dauguma, sprendžiant iš pavardžių, buvo lietuvių tautybės. Yra duomenų, kad prie Birutės kalno buvo sušaudyti šie žydai: Jankelis Bručkus, Feinšteinas, Feinšteinienė, Gurvičius, Leviasas, Jankelis Šrotas, Funkas Mulis, Bobis, Gebinas (tėvas), Gebinas (sūnus), Eizikas Bručkus, Itmanas, Bergas (sūnus), Lenkimieras, Lina

Simiončikienė¹³² – iš viso 15 asmenų. Taigi galima daryti prielaidą, kad tarp 111 žmonių, sušaudytų prie Birutės kalno, buvo 95 Palangos valsčiaus žydų bendruomenės nariai (93 vyrai ir 2 moterys). Kiti 16 žuvusiųjų buvo neżydų tautybės asmenys, tarp jų didelę dalį sudarė lietuviai.

KUNIGIŠKIŲ MIŠKAS 1941 M. SPALIO 12 D.

Palangos žydų bendruomenės moterų ir vaikų, kurie buvo kalinami Valteriškių stovykloje, t. y. mažajame gete, naikinimo operacija įvyko 1941 m. spalio mėn. Kretingos rajono saugumo ir kriminalinės policijos viršininkas P. Jakys 1941 m. spalio 11 d., šeštadienį, paskambino telefonu Palangos viešosios policijos viršininkui J. Adomaičiui ir jį informavo, kad reikės šaudyti Valteriškių stovykloje uždarytus kalinius¹³³. Ši žinia J. Adomaičiui nebuvo netikėta, nes maždaug prieš savaitę ar dešimt dienų P. Jakys lankėsi Palangoje, kur susitiko su vokiečių komendantu ir J. Adomaičiu. Netrukus P. Jakys su J. Adomaičiu išvyko į mišką ieškoti egzekucijoms vietos. Tokią vietą jie surado miške prie Kunigiškių kaimo¹³⁴. Palangos policijos pareigūnai, pagalbinės policijos būrio nariai apie tai, kad reikės šaudyti žydus, buvo informuoti iš anksto. Vienas buvęs pagalbinės policijos būrio narys prisimena, kad policininkams dar prieš dvi savaites buvo pasakyta, jog reikės šaudyti Valteriškių stovyklos kalinius. Policininkai pasakė to nedarysį. Tada J. Adomaitis pareiškė, kad jeigu jie nevykdys įsakymo, bus sušaudyti¹³⁵. Esama žinių, kad naikinimo operacijoje dalyvausiantys asmenys iš pagalbinės policijos būrio narių buvo renkami ir savanoriai. Vienas po karo teistas buvęs policijos pagalbininkas kalbėjo, kad J. Adomaitis jo klausęs, ar sutiktų eiti šaudyti. Jis tokį sutikimą davęs¹³⁶.

1941 m. spalio 11 d., šeštadienio, vakarą įvyko policininkų, pagalbinės policijos būrio narių susirinkimas. P. Jakys kalbėjo, kad reikės sušaudyti Valteriškių stovykloje laikomus žydus. Būtinybę aukas sušaudyti jis motyvavo tuo, kad žydai yra bolševikų agentai. J. Adomaitis kalbėjo, kad žydus reikia sušaudyti, nes jie eina prieš lietuvių tautą¹³⁷. Po susirinkimo Kretingos saugumo darbuotojai P. Jakys ir G. Bražinskas, Palangos policijos nuovados viršininkas J. Adomaitis ir Kretingos vokiečių komendantas išvyko į stovyklą. P. Jakys įsakė J. Adomaičiui sutelkti stovyklos kalinius į vieną vietą. Kai tai buvo padaryta, kaliniams buvo pareikšta, kad bus vežami į Darbėnų getą¹³⁸. Moterims buvo sakoma, kad jos bus vežamos pas savo vyrus¹³⁹. Dalis policininkų turėjo konvojuoti žydus iš stovyklos į žudynių vietą, kita dalis – saugoti žudynių vietą ir pastatą, kuriame prieš sušaudymą turėjo būti laikomi kaliniai. Šios funkcijos nebuvo nuolatinės. Vėliau tie, kurie saugojo, vyko atvežti aukų, o atvežusieji aukas eidavo saugoti pastato¹⁴⁰. Aukos buvo vežamos dviem sunkvežimiais, gautais iš Palangos kooperatyvo ir P. Jakio įstaigos¹⁴¹. Vienas įvykių liudininkas prisiminė, kad į automobilį kartu su aukomis sėsdavo po 3 arba 4 pagalbinės policijos būrio narius: 3 – jeigu aukos buvo senutės ir vaikai, o 4 – jeigu aukos buvo tvirtos moterys, merginos¹⁴². Buvęs sunkvežimio vairuotojas po karo prisiminė, kad buvo sodinama po 15–20 žmonių. Aukus veždavo į mišką prie Kunigiškių kaimo¹⁴³, o atvežtas suvarydavo į baraką, buvusį maždaug 300 m atstumu nuo šaudymo vietos¹⁴⁴. Iš jo baudėjai žydus 20–25 žmonių grupelėmis vesdavo prie duobių, kur jie būdavo nurengiami iki apatinių¹⁴⁵. Tada baudėjai rikiuodavo aukas prie duobės krašto ir pagal P. Jakio duodamą komandą šaudydavo. Aukus šaudė P. Jakys, J. Adomaitis, kiti policininkai¹⁴⁶. Šaudymas buvo ne vienintelis žudymo būdas. Yra žinių, kad moteris, vaikus

žudė ir daužydami pagaliais¹⁴⁷. Žudynės vyko naktį iki ryto, kol prašvito¹⁴⁸. Esama duomenų, kad šioje operacijoje dalyvavo apie 20 Palangos pagalbinės policijos būrio narių¹⁴⁹. Prieš išvežant į Kunigiškių mišką stovykloje buvo patiesta staltiesė, ant kurios kaliniams buvo liepta sumesti vertingus daiktus. Laikrodžiai, žiedai, apyrankės, kiti vertingi daiktai buvo sukrauti į lagaminus ir automobiliu išvežti į policijos nuovadą. Vėliau šie daiktai perduoti Palangos miesto burmistro įstaigai¹⁵⁰. Daiktai, paimti iš aukų žudynių vietoje, buvo sunkvežimiu nuvežti į Palangos sinagogą¹⁵¹. Dalį žudynių vietoje likusių daiktų vėliau išsidalijo baudėjai¹⁵². Po karo sudaryta komisija nustatė, kad ši naikinimo operacija vyko 1941 m. spalio 12 d.¹⁵³

Istoriniai šaltiniai pateikia skirtingus duomenis apie aukų skaičių. Dalis po karo teistų buvusių pagalbinės policijos būrio narių parodė, kad per naikinimo operaciją Kunigiškių miške žuvo 180–200 žydų moterų ir vaikų¹⁵⁴. Vienas buvęs pagalbinės policijos būrio narys po karo kalbėjo, kad buvo sunaikinta apie 300 Valteriškių stovyklos kalinių. Taip jis manė dėl to, kad matė sušaudyti pasmerktų žydų sąrašą, kuriame buvęs ir 300-asis numeris¹⁵⁵.

1946 m. Palangoje buvo sudaryta komisija, kuriai vadovavo miesto vykdomojo komiteto pirmininkas Vaidaugas. Komisijos nariai tų metų spalio pradžioje miško pievelėje prie Kunigiškių kaimo (800–900 m nuo Palangos–Liepojos kelio) atkasė duobę. Joje aptikta daug moterų ir vaikų palaikų. Apžiūrint rastas kaukolės, šonkaulius ir drabužių liekanas nustatyta, kad duobėje buvo užkasta 2–3 metų vaikų palaikų, kad jaunesnio amžiaus vaikų kaukolės buvo suskaldytos smūgiuojant sunkiu, buku daiktu, kad dalis aukų nužudytos šūviu iš už nugaros į apatinę galvos dalį. Iš viso duobėje aptikti 350–400 aukų palaikai¹⁵⁶.

Apibendrinant galima daryti prielaidą, kad prie Birutės kalno ir Kunigiškių miške buvo nužudyti apie 495 žydai. Kadangi Valteriškių stovykloje buvo kalinama ir apie 100 Kretingos valsčiaus žydų bendruomenės moterų, šiose dviejose vietose galėjo būti sunaikinta apie 395 Palangos valsčiaus žydų bendruomenės narius. Minėta, kad dėl prasto maitinimo mirė 23–24 Valteriškių stovyklos kaliniai. Tad, į žuvusiųjų skaičių neįtraukiant kretingiškių žydžių moterų, manytina, kad Holokausto aukomis tapo apie 419 Palangos žydų bendruomenės narių. Po karo veikusios Kretingos apskrities komisijos duomenimis, Palangoje nužudyta apie 700 piliečių – vyrų, moterų ir vaikų¹⁵⁷. Šis skaičius nepaneigia nustatyto skaičiaus, nes komisija nenurodo nužudytų piliečių tautybės.

Kaip minėta, 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, Palangos valsčiuje gyveno 455 žydai (194 vyrai ir 261 moteris)¹⁵⁸. Yra ir duomenų, kad Holokausto išvakarėse Palangoje gyveno kiek mažiau nei 700 žydų¹⁵⁹. Tai leidžia manyti, kad dalis Palangos žydų bendruomenės narių galėjo žūti kitur, išgyventi nacių režimo laikotarpi (tai pavyko nedidelei daliai darbėniškių žydžių) ar suspėti karo pradžioje pasitraukti į Sovietų Sąjungos gilumą.

Straipsnio autoriui pavyko nustatyti, kad prie žydų genocido netiesiogiai prisidėjo 51 daugiau ar mažiau konkretus asmuo, t. y. Palangos policininkai ir pagalbinės policijos būrio nariai. Jie saugojo Valteriškių stovykloje kalinamus žydus ir konvojavo juos į egzekucijos vietą Kunigiškių miške. Iš šių 51 asmens tiesiogiai vykdė genocidą, t. y. šaudė aukas Kunigiškių miške, apie 15 asmenų.

DARBĖNŲ PAMIŠKĖ 1941 M. BIRŽELIO 29 D.

Istoriniai darbai, archyviniai duomenys leidžia teigti, kad Darbėnų valsčiuje būta keturių

vietų, kuriose vykdytos žmonių naikavimo operacijos. Viena iš tokių buvo pamiškėje prie Darbėnų miestelio. Tyrėja Genovaitė Erslavaitė tvirtina, kad 1941 m. birželio 29 d. pamiškėje (apie 100 m nuo Darbėnų miestelio), kairėje Darbėnų–Lazdininkų kelio pusėje, buvo nužudyti 144 vyrai¹⁶⁰. Žinių apie šių vyrų tautybę tyrėja nepateikė. Įvykių liudininkės Chajos Šubic duomenimis, buvo nužudyti 144 asmenys¹⁶¹. R. Šatlienė mano, kad toje pamiškėje nužudyta 150 žydų ir 4 raudonarmiečiai¹⁶². Ch. Dieckmannas tvirtina, kad toje vietoje buvo sušaudyta mažiausiai 140 žmonių¹⁶³. Pasak „Holokausto Lietuvoje atlaso“, čia nužudyta 150 darbėniškių žydų¹⁶⁴. Apibendrinant šiuos duomenis galima daryti prielaidą, kad čia nužudyti 145 Darbėnų žydų bendruomenės vyrai ir 4 raudonarmiečiai.

Žinių apie naikavimo operaciją šioje vietoje nedaug. Nuo moterų ir vaikų atskirti Darbėnų žydų bendruomenės vyrai 1941 m. birželio 29 d. buvo laikomi vaistinės kieme, o vėliau iš Darbėnų konvojuojami miško link. Egzekucijos vieta buvo netoli kapinių, kairėje kelio link Palangos pusėje, nesiekė geležinkelio sankasos¹⁶⁵. Įvykių liudininkė Filomena Paulauskienė prisimena, kad 1941 m. birželio 29 d., per Petrines, jos šeimos nariai buvo bažnyčioje. Ji liko namie ir matė, kaip apie 12 val. dienos automatais ginkluoti vokiečiai keliu per miškelį prie Darbėnų–Palangos kelio atvedė grupę žydų. Du ar trys vokiečiai ties jos namu užtvėrė kelią. Kiti vokiečiai vedė žydus grupelėmis prie duobės, iš kurios anksčiau žmonės imdavo žyvro. Pakeltomis rankomis aukos buvo rikiuojamos prie duobės ir automatais šaudomos¹⁶⁶. Esama žinių, kad vokiečių uniformos buvo paženklintos kaukolėmis ir sukryžiuotais pojomis kaulais; kad aukos buvo priverstos išsikasti duobę¹⁶⁷; kad sušaudytųjų kūnus užkasė patys vokiečiai¹⁶⁸. Žinių, kad Darbėnų viešosios policijos pareigūnai ir pagalbinė policija būtų tiesiogiai dalyvavusi žudynėse, nėra.

DARBĖNŲ ŽYDŲ KAPINĖS 1941 M. LIEPOS 13–14 D.

Antroji vieta Darbėnuose, kur vyko naikini-
mo operacijos, yra miestelio žydų kapinės.
Esami duomenys leidžia teigti, kad čia buvo
sušaudytos ir palaidotos Darbėnų sinagogoje
laikytos kalinės, mėginusios pabėgti iš geto.
Buvęs sinagogos apsauginis po karo kalbė-
jo, kad jis 1941 m. liepos antrojoje pusėje
stovėjo sargyboje prie geto. 3–4 val. žydai
išlaužė duris ir mėgino pabėgti. Jis dukart
iššovė į viršų, bet tai kalinių nesustabdė.
Tada nukreipė ginklą į mėginančias pabėgti
kalines ir vieną jų nušovė. Dalis kalinių
sustojo, o šešios pabėgo. Nužudytoji vėliau
buvo palaidota žydų kapinėse¹⁶⁹. Liudininkė
R. Šatalienė šį įvykį pasakoja kiek kitaip:
„Buvo toks atsitikimas. Kada aš buvau Dar-
bėnų miestelio stovykloje, pas mus atvyko
baltųjų banditų būrio partizanas, jo pavardės
aš dabar neprisimenu, kuris iššaukė vieną
senutę žydę, kurios pavardės aš nežinau, ir
čia pat iš šautuvo nušovė ją, po to lavoną liepė
įdėti į vežimą, su savimi paėmė tris senas
moteris ir nusivarė jas į žydų kapines, kur
ir jas sušaudė.“¹⁷⁰ Įvykių liudininkė Monika
Vainorienė prisimena, kad žydų kapinėse
buvo sušaudytos šešios moterys. Tą pačią
dieną prieš jas sušaudant buvo nužudyta ir
moteris prie sinagogos. Ją nušovė sinagogos
apsauginis¹⁷¹. Apibendrinant galima teigti,
kad žydų kapinėse nužudytos ir palaidotos
7 žydės.

Yra žinių, kad žudynės žydų kapinėse
vyko 1941 m. liepos 13–14 d.¹⁷² Vienas
egzekucijos dalyvis iš vienos nužudytosios
paėmė apie 500 rb, kuriuos vėliau atidavė
Darbėnų sinagogoje laikytų kalinių mityba
besirūpinusiai virėjai¹⁷³. 7 žydės buvo ne
vienintelės aukos, kurias baudėjai palaidojo
žydų kapinėse. R. Šatalienė prisimena: „<...>
dar man esant stovykloje, tai buvo pirmoje
1941 metų liepos mėnesio pusėje, Skuodo

valsčiuje vokiečiai suėmė du brolius Raizma-
nus, Leibą ir Izraelį, kuriuos atvežė į Darbė-
nus. Aš tuo metu dirbau gatvėje ir mačiau,
kaip vokiečiai mušė juos rimbais, lazdomis,
spardė, kišo jiems į burną degantį popierių,
numovę batus, degino kojas tik už tai, kad
jie buvo komunistai. Tuo metu į kankinimo
vietą atvyko lietuvis kunigas, kurio pavardės
nežinau, ir pareiškė baltiesiems partizanams
banditams, kad jie nesityciotų iš Raizmanų,
o verčiau sušaudytų. Po tokio pasikalbėjimo
su kunigu partizanai liovėsi tyčiotis iš jų ir
nuvedė į kalėjimą, o po dviejų dienų juos
sušaudė žydų kapinėse.“¹⁷⁴ Kita įvykių liudi-
ninkė prisimena, kad broliams Raizmanams
buvo mėginama sugirdyti degaus skysčio, į
veidą buvo mėtomi degantys papirosai¹⁷⁵.
Esama žinių, kad vienas iš brolių Raizmanų,
Leiba, sovietmečiu ėjo Darbėnų valsčiaus
komjaunimo organizacijos sekretoriaus
pareigas¹⁷⁶. Taigi žydų kapinėse palaidoti 9
žydų tautybės asmenys. Iš jų 8 buvo nužudyti
pačiose kapinėse, o 1 – už jų ribų.

BALTO KALNO MIŠKAS 1941 M. RUGPJŪČIO PAB. IR RUGSĖJO PR.

Kitos dvi vietos, kuriose vyko Darbėnų žydų
bendruomenės narių naikinimo operacijos,
buvo Balto Kalno miške. G. Erslavaitė teigia,
kad Balto Kalno miške, 1 km atstumu nuo
Darbėnų miestelio, Darbėnų–Vaineikių
kelio dešinėje pusėje, 1941 m. liepos pa-
baigoje buvo nužudyta apie 300 moterų ir
vaikų¹⁷⁷. Atrodo, kad G. Erslavaitė nustatė
netikslią žudynių ties Vaineikių keliu datą,
nes 1941 m. rugpjūčio 15 d. daugiau nei 400
žydų moterų ir vaikų dar buvo laikomi Darbė-
nų sinagogoje. Maždaug 1941 m. rugpjūčio
pab. Darbėnų policijos nuovados viršininkas
Kazys Ražauskas iš aukštesniųjų įstaigų gavo
užduotį įvykdyti žydų moterų ir vaikų egze-
kuciją. Sukviestus policininkus, pagalbinės

policijos bŪrio narius jis informavo apie gautą užduotį. Naikinimo operacijoje dalyvavo apie 40 Darbėnų policininkų, pagalbinės policijos bŪrio narių. Prieš tai baudėjai gavo po dvi markes, kad įsigytų svaiginamųjų gėrimų. Paskui prasidėjo operacija. Žydai buvo išvesti iš sinagogos ir surikiuoti į koloną po keturis žmones. Baudėjai konvojuoti aukas pradėjo 10–11 val. vakaro. Į žudynių vietą Balto Kalno miške, ties keliu į Vaineikių kaimą, jie nuvarė dvi grupes aukų. Pirmoje grupėje buvo 100–120 žydų moterų ir vaikų. Apie pusę aukų buvo vaikai iki keturiolikos metų, kita pusė – moterys. Antroje grupėje buvo apie 200 aukų. Vienais duomenimis, aukos miške buvo susodintos ratu, kitais duomenimis, – sutelktos miške, smėlio karjero duobėje. Dalis baudėjų turėjo aukas saugoti, kita dalis – konvojuoti jas prie duobės, trečia – vykdyti egzekuciją. Iš žydų buvo pareikalauta atiduoti vertingus daiktus. Paskui jie grupelėmis po 3–5 žmones buvo varomi prie duobių, statomi prie krašto ir sušaudomi. Prieš sušaudant aukos būdavo išrengiamos iki apatinių. Nuvilkti drabužiai buvo metami į krūvą. Šaudymas buvo ne vienintelis susidorojimo su aukomis būdas. Pirmosios atvartytos grupės žydus baudėjai žudė daužydami į pakaušį pagaliais su gale pritvirtinta geležte. Esamomis žiniomis, šitaip aukas žudė apie 10 baudėjų. Jie prie duobės laukdavo atvedant aukų. Žudymo operacijoje buvo naudojami ir durtuvai. Esama žinių, kad baudėjai, kurie žudė aukas, buvo pasidaliję į dvi grupes. Nužudę aukas, egzekucijos vykdytojai eidavo nurenginėti atvestų naujų pasmerktųjų. Kita grupė baudėjų nurengtas aukas vesdavo prie duobės ir nužudydavo. Pirmiausia buvo žudomi vaikai, paskui – jų motinos. Su antrosios atvartytos grupės aukomis elgtasi „humaniškiau“ – jos buvo sušaudytos. Prieš mirtį aukos šaukė, prašė nežudyti, pasigailėti. Po žudynių aukų drabužiai, apavas buvo sukrauti į vežimus ir

nuvežti į Darbėnų policiją¹⁷⁸. Apibendrinant galima teigti, kad Balto Kalno miške, ties keliu į Vaineikių kaimą, buvo sušaudyta 320 žydų moterų ir vaikų.

G. Erslavitė teigia, kad Balto Kalno miške, 2,5 km nuo Darbėnų miestelio (Kašūčių kaimo link), apie 500 m nuo kelio, 1941 m. rugsėjo pradžioje buvo nužudyta apie 100 vyrų ir moterų¹⁷⁹. Per žudynes Balto Kalno miške, ties keliu į Vaineikių kaimą, buvo sušaudyti ne visi sinagogoje kalinti Darbėnų žydų bendruomenės nariai. Dalis jų žūties išvengė, nes dirbo kaimuose, kiti buvo Dimitravo stovykloje. Netrukus Darbėnų policijos nuovada gavo įsakymą sušaudyti paskutinius valsčiaus žydus. Tuo metu sinagogoje buvo apie 60 žydų. Netrukus iš Dimitravo stovyklos buvo atvežta dar apie 40 žydžių merginų. Esama žinių, kad tarp aukų būta moterų, vaikų nuo dvejų iki keturiolikos metų ir 3–4 vyrai.

Kaip ir per pirmąją operaciją, baudėjams prieš egzekuciją buvo duota išgerti svaiginamųjų gėrimų. Darbėnų policininkams, pagalbinės policijos bŪrio nariams „į talką“ atvyko ir Kretingos rajono saugumo kriminalinės policijos darbuotojas Bražinskas su grupe pagalbinių policininkų. Paskui Darbėnų nuovados policininkai, pagalbinės policijos bŪrio nariai ir atvykėliai kretingiškiečiai konvojavo žydus iš sinagogos į Balto Kalno mišką, bet ne į tą pačią vietą, kur vyko ankstesnės operacijos. Bražinskui atsidurti egzekucijos vietoje nepavyko, nes iškritęs iš mašinos susižeidė. Miške aukos buvo susodintos ratu. Dalis baudėjų apsupę jas saugojo. Iš apsuptų žydų buvo paimti vertingesni daiktai. Kita dalis baudėjų aukas grupelėmis po 5 vedė prie maždaug už 300 m esančios duobės. Čia jos buvo išrengiamos. Trečioji dalis baudėjų aukas rikiavo prie duobės krašto veidu į ją ir šūviais į pakaušį žudė. Taip pat aukos buvo badomos ir durtuvais. Atvykėliai iš Kretingos buvo aktyvesni nei

baudėjai iš Darbėnų. Buvo ir apie 6 baudėjai, kurie pribaidavo duobėje dar gyvybės ženklų rodančius pasmerktuosius. Iš aukų paimti daiktai po egzekucijos buvo sukrauti į automobilį ir išvežti: vieni – į Darbėnus, kiti – į Kretingą. Yra žinių, kad atskiri baudėjai įsigijo aukoms priklausiusio turto¹⁸⁰.

Taigi galima teigti, kad dviejose Balto Kalno miško vietose 1941 m. rugpjūčio pabaigoje ir rugsėjo pradžioje per dvi naikinimo operacijas buvo nužudyta apie 420 Darbėnų žydų bendruomenės narių. G. Erslavaitė nustatė, kad Balto Kalno miške nužudyta apie 400 žmonių. Šio skaičiaus negalima laikyti tikslu, nes rugpjūčio 15 d. Darbėnų sinagogoje buvo per 400 žydų. Įvykių liudininkė Ch. Šubic tvirtino, kad buvo nužudyta apie 450 žydų¹⁸¹. Dėl to 420 aukų skaičius yra patikimesnis.

Apibendrinant galima teigti, kad keturiose Darbėnų valsčiaus vietovėse – pamiškėje, žydų kapinėse ir dviejose Balto Kalno miško vietose – buvo nužudyti apie 574 Darbėnų žydų bendruomenės nariai. 2 darbėniškiai žydai nužudyti dar iki visus bendruomenės narius suimant ir izoliuojant pačiame miestelyje. Vadinas, žuvo 576 Darbėnų žydų bendruomenės nariai. „Holokausto Lietuvoje atlase“ rašoma: „Nacių nusikaltimus tyrusi Kretingos apskrities komisija 1945 m. balandžio 11 d. surašytame akte konstatavo, kad nacių okupacijos metu Darbėnų miestelyje buvo nužudyti 596 žmonės, kurių absoliuti dauguma žydai.“¹⁸² Šis teiginys netikslus, nes istoriniame šaltinyje, kuriuo rėmėsi šio leidinio sudarytojai, nerašoma, kad tarp visų 596 asmenų žydai buvo absoliuti dauguma. Šaltinis nenurodo ir aukų tautybės¹⁸³. Žūtis pavyko išvengti daugiau nei 10 bendruomenės narių.

Kaip minėta, 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, Darbėnų valsčiuje gyveno 601 žydas. Holokausto išvakarėse jų buvo kiek mažiau nei 800 asmenų. Šiuos duomenis sugretinus su nužudytųjų skaičiumi galima

spėti, kad dalis bendruomenės narių galėjo žūti kitose krašto vietovėse, išgyventi nacių režimo laikotarpį panašiai kaip daugiau nei 10 šios žydų bendruomenės narių ar suspėti pasitraukti karo pradžioje į Sovietų Sąjungos gilumą. Antai darbėniškė žydė Raisa Rabinovičienė visą vokiečių okupacijos laikotarpį praleido Kazachijos SSR, Almatos srityje, kur dirbo Tentuko geležinkelio stotyje¹⁸⁴.

Straipsnio autoriui pavyko nustatyti 33 darbėniškus policininkus, policijos pagalbininkus ir valsčiaus savivaldybės darbuotoją, kurie netiesiogiai prisidėjo prie Darbėnų žydų bendruomenės žūtis. 32 iš jų suiminėjo žydus, konvojavo juos į egzekucijos vietą, o savivaldybės pareigūnas (viršaitis) pasirūpino duobių iškasimu. Iš jų 13 asmenų prisidėjo prie žydų genocido ir tiesiogiai – šaudė aukas Balto Kalno miške.

IŠVADOS

Palangos ir Darbėnų valsčių žydų bendruomenių žūtis 1941 m. vasarą ir rudenį yra sudedamoji Holokausto tiek Kretingos apskrityje, tiek visoje Lietuvoje dalis. Ją galima vertinti kaip okupacinės valdžios (vokiečių karinės administracijos, Tilžės operatyvinio būrio) ir lietuviškų įstaigų (Telšių saugumo apygardos Kretingos rajono lietuvių saugumo policijos, viešosios policijos su jai pavaldžia pagalbine policija ir civilinių įstaigų) pareigūnų bendradarbiavimo padarinį. Palangos valsčiuje prie žydų genocido netiesiogiai prisidėjo 51 asmuo, t. y. viešosios policijos pareigūnai ir pagalbinės policijos būrio nariai. Iš jų 15 asmenų prisidėjo ir tiesiogiai, t. y. patys šaudė aukas. Darbėnų valsčiuje prie žydų genocido netiesiogiai prisidėjo 33 asmenys (32 viešosios policijos pareigūnai, pagalbinės policijos būrio nariai ir 1 savivaldybės pareigūnas). Iš jų 13 asmenų prisidėjo prie žydų žūtis tiesiogiai, t. y. patys

šaudė aukas. Iš viso abiejuose valsčiuose prie žydų genocido netiesiogiai prisidėjo 84 asmenys. Iš jų 28 asmenys prie genocido vykdymo prisidėjo ir tiesiogiai, t. y. patys šaudė aukas.

Palangos ir Darbėnų valsčių žydų bendruomenių narių žūties pirmasis etapas prasidėjo 1941 m. birželio pabaigoje juos izoliuojant, t. y. atskiriant nuo kitų gyventojų. Žydai buvo suimami ir telkiami laikinose koncentravimo stovyklose, iš kur dalis suimtųjų pateko į mažuosius getus. Birželio 26 d. suimti Palangos žydų bendruomenės vyrai, moterys ir vaikai (per 400 asmenų) buvo suvaryti į dvi atskiras sinagogas, t. y. laikinąsias koncentravimo stovyklas. Į mažąjį getą Valteriškių kaime, gyvavusį iki 1941 m. spalio 12 d., pateko tik moterys ir vaikai (per 300 asmenų). Žydų vyrai, kurių amžius buvo maždaug nuo 14 iki 60 metų, iš laikinosios koncentravimo stovyklos buvo išvežti ir sušaudyti. Birželio 29 d. sugrįžę iš Kretingos Darbėnų žydų bendruomenės vyrai, moterys ir vaikai (ne daugiau kaip 600 asmenų) buvo įkalinti atskirose laikinosiose koncentravimo stovyklose. Vyrai labai trumpai buvo sutelkti vaistinės kieme, iš kur netrukus buvo išvežti ir sušaudyti. Žydės moterys, vaikai ir pagyvenę vyrai (apie 430 žmonių) buvo įkalinti iš pradžių laikinojoje koncentravimo stovykloje, o vėliau – ir mažojo geto funkcijas atlikusioje Darbėnų miestelio sinagogoje. Šis getas gyvavo iki 1941 m. rugsėjo pradžios. Maždaug 10 darbėniškių žydų, kalintų mažajame gete, žūties pavyko išvengti.

Palangos ir Darbėnų valsčių žydų bendruomenių narių žūties antrasis etapas, t. y. masinės žudynės, prasidėjo tuoj pat po to, kai jie buvo izoliuoti. Naikinimo operacijose atsispindėjo Lietuvos žydų žudynių eigos 1941 m. vasarą ir rudenį ypatumai.

Vokiečių karinės administracijos valdymo laikotarpiu (1941 m. birželio pab. ir liepos mėn.) krašte buvo naikinami daugiausia

žydų vyrai, moterų nužudyta mažiau nei vyrų. 1941 m. birželio pabaigoje vyko labai trumpai laikinosiose koncentravimo stovyklose laikytų maždaug 14–60 metų amžiaus žydų vyrų naikinimo operacijos. Tilžės operatyvinio būrio inicijuotose masinėse žudynėse Palangoje, prie Birutės kalno, birželio 27 d. sušaudyti 95 vietinės žydų bendruomenės nariai (93 vyrai ir 2 moterys) ir 16 nežydų tautybės asmenų, kaltinamų buvus sovietų režimo rėmėjais. Birželio 29 d. pamiškėje ties Darbėnų miesteliu sušaudyti 145 žydų vyrai ir 4 raudonarmiečiai. Liepos 13–14 d. Darbėnų žydų kapinėse palaidoti 9 žydai (7 moterys ir 2 vyrai), iš kurių 8 sušaudyti pačiose kapinėse, o 1 – už jų ribų. Dar 2 darbėniškiai žydai žuvo miestelyje iki sutelkiant ir izoliuojant visus bendruomenės narius. Iš viso vokiečių karinės administracijos laikotarpiu žuvo 156 Darbėnų žydų bendruomenės nariai.

Vokiečių civilinio valdymo laikotarpiu (nuo 1941 m. rugpjūčio pr. iki okupacijos pabaigos) naciai ir jų kolaborantai Lietuvoje naikino visus žydus – vyrus, moteris ir vaikus. Palangos žydų bendruomenės moterys ir vaikai (per 300 žmonių), kurie buvo kalinami Valteriškių kaimo stovykloje, t. y. mažajame gete, sušaudyti 1941 m. spalio 12 d. Kunigiškių miške. Kartu su jais sušaudyta ir 100 Kretingos valsčiaus žydų bendruomenės moterų. Darbėnų sinagogoje, t. y. mažajame gete, kalintos vietinės žydų bendruomenės moterys, vaikai ir pagyvenę vyrai (apie 420 žmonių) 1941 m. rugpjūčio pab. ir rugsėjo pr. sušaudyti dviejose Balto Kalno miško vietose. Iš viso 1941 m. vasarą ir rudenį sušaudyti ar kitais būdais nužudyti, dėl prasto maitinimo mirė 419 Palangos ir 576 Darbėnų žydų bendruomenių nariai, t. y. 995 asmenys. Šių bendruomenių narių žudynės vyko valsčiuose, kuriuose jie gyveno. Kretingos valsčiaus žydų bendruomenės nariai 1941 m. vasarą ir rudenį buvo žudomi tiek valsčiuje, kuriame gyveno, tiek kitur (Kunigiškių miške).

Nuorodos

¹ A. Rukšėnas, „Kretingos valsčiaus žydų bendruomenės žūtis 1941 m. vasarą ir rudenį“, *Genocidas ir rezistencija*, 2014, Nr. 2 (36), p. 29–52.

² J. Kanarskas, „Darbėnams 400 metų“, *Mažoji Lietuva*, 1991, spalio 24, Nr. 41 (131), p. 12–13; J. Klietkutė, „Darbėnų mstl. senosios žydų kapinės“, <http://kretingosenciklopedija.lt>.

³ D. Volfsonas, <http://www.zydai.lt>.

⁴ I. Šeškevičienė, „Pas žydus tarnavusi darbėniškė regėjo jų genocidą“, <http://www.pajurionaujienos.com>.

⁵ J. Kanarskas, „Darbėniškiai laisvės ir išbandymų metais“, *Švyturys* (Kretinga), 1991, spalio 2, Nr. 78 (6268), p. 2; spalio 5, Nr. 79 (6269), p. 2.

⁶ *Lietuvos gyventojai: Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys*, Kaunas, 1923, p. 20.

⁷ I. Šeškevičienė, op. cit.

⁸ N. Schoenburg, S. Schoenburg, *Lithuanian Jewish Communities*, New Jersey, 1996, p. 85; K. Tumo 1944 m. lapkričio 3 d. apklausos protokolas, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 58, b. 1973/3, l. 11 a. p.

⁹ E. Benetis, „Atminimas, prasilenkiantis su istorine tiesa“, <http://www.ve.lt>; A. Kuznecovaitė, „Iš Palangos žydų liko tik prisiminimai“, <http://kultura.lrytas/istorija/is-palangos-zydu-liko-tik-prisiminimai.htm>.

¹⁰ *Lietuvos gyventojai: Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys*, p. 20.

¹¹ N. Schoenburg, S. Schoenburg, op. cit., p. 223.

¹² S. Bagdono 1946 m. balandžio 3 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43401/3, t. 2, l. 2.

¹³ J. Kairio 1969 m. liepos 31 d. apklausos protokolas, ibid., ap. 46, b. 1231, l. 2.

¹⁴ J. Petrulio 1944 m. lapkričio 25 d. apklausos protokolas, ibid., ap. 58, b. 44552/3, l. 39; P. Genovaitė, „Liūdna akmenų lopšinė“, *Švyturys* (Kretinga), 1988, gegužės 21, Nr. 61, p. 2–3.

¹⁵ P. Stokaus 1946 m. kovo 14 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 1973/3, l. 28.

¹⁶ V. Vareikis, „Palanga sovietų ir vokiečių okupacijos metais (1940–1944)“, in *Palangos istorija*, Klaipėda, 1999, p. 289–294.

¹⁷ S. Tranizo 1944 m. lapkričio 22 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46785/3, l. 14.

¹⁸ P. Jakio paieškos byla, ibid., f. K-30, ap. 1, b. 1099, l. 24.

¹⁹ S. Jurevičiaus 1945 m. birželio 25 d., S. Galdikienės 1945 m. birželio 7 d., J. Gaubio 1944 m. lapkričio 19 d. apklausų protokolai, ibid., f. K-1, ap. 58, b. P-15683, l. 8, 10, 24 a. p.

²⁰ P. Jakio paieškos byla, ibid., f. K-30, ap. 1, b. 1099, l. 24.

²¹ Ibid.; A. Petrausko 1946 m. sausio 8 d. apklausos protokolas, ibid., f. K-1, ap. 58, b. 4370/3, l. 21–21 a. p.

²² P. Stokaus 1946 m. kovo 14 d. apklausos protokolas, ibid., f. K-1, ap. 58, b. 1973/3, l. 28.

²³ Ibid.

²⁴ Palangos valsčiaus savivaldybės 1941 m. rugsėjo 24 d. raštas Kretingos apskrities valdybai, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 1342, ap. 1, b. 9, l. 18.

²⁵ V. Vareikis, op. cit., p. 293.

²⁶ J. Adomaičio 1946 m. kovo 29 d. apklausos protokolas, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 107, l. 62.

²⁷ J. Adomaičio 1946 m. kovo 26 d. apklausos protokolas, ibid., l. 60.

²⁸ J. Rulio 1949 m. birželio 25 d. apklausos protokolas, ibid., f. K-1, ap. 58, b. 26985/3, l. 23 a. p.

²⁹ J. Adomaičio 1946 m. kovo 26 d. apklausos protokolas, ibid., f. 3377, ap. 55, b. 107, l. 60.

³⁰ A. Kabalino 1949 m. vasario 9 d. apklausos protokolas, ibid., f. K-1, ap. 58, b. P-15532, l. 24.

³¹ J. Adomaičio 1946 m. balandžio 11 d. apklausos protokolas, ibid., b. 43401/3, stebėjimo byla Nr. 881, l. 150.

³² A. Burbos 1949 m. vasario 3 d. apklausos protokolas, ibid., b. P-15532, l. 52.

³³ A. Kabalino 1949 m. sausio 11 d. apklausos protokolas, ibid., b. 26878/3, l. 14 a. p.

³⁴ A. Gedvilo 1946 m. kovo 27 d. apklausos protokolas, ibid., b. 43401/3, t. 1, l. 216.

³⁵ A. Kabalino 1949 m. liepos 4 d. apklausos protokolas, ibid., b. 26985/3, l. 79.

³⁶ J. Rulio 1949 m. liepos 7 d. apklausos protokolas, ibid., l. 28 a. p.–29.

³⁷ K. Mažeivos 1946 m. kovo 20 d. apklausos protokolas, ibid., b. 43401/3, stebėjimo byla Nr. 881, l. 62.

³⁸ A. Gedvilo 1946 m. balandžio 13 d. apklausos protokolas, ibid., t. 1, l. 228.

³⁹ A. Bimberio 1944 m. spalio 22 d. apklausos protokolas, ibid., b. 31756/3, l. 17.

⁴⁰ P. Stokaus 1946 m. kovo 14 d. apklausos protokolas, ibid., b. 1973/3, l. 28.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid.

- ⁴³ J. Žibas, E. Beržanskis, „Ką ošia lieknos pušys“, *Švyturys* (Kretinga), 1964, lapkričio 28, Nr. 142, p. 3–4.
- ⁴⁴ P. Stokaus 1946 m. kovo 14 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 1973/3, l. 29.
- ⁴⁵ P. Jakio paieškos byla, *ibid.*, f. K-30, ap. 1, b. 1099, l. 24.
- ⁴⁶ J. Adomaičio 1946 m. kovo 29 ir balandžio 11 d., S. Samoškos 1945 m. kovo 22 d., J. Rulio 1949 m. gegužės 31 d. apklausų protokolai, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 43401/3, t. 1, l. 70–71, 87 a. p.; b. 3547/3, l. 63 a. p.; b. 26985/3, l. 11.
- ⁴⁷ K. Pankevičienės 1945 m. gruodžio 13 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-15683, l. 45 a. p.
- ⁴⁸ J. Adomaičio 1946 m. kovo 13 ir 29 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 43401/3, stebėjimo byla Nr. 881, l. 54; t. 1, l. 70–71.
- ⁴⁹ J. Rulio 1969 m. liepos 31 d. apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1231, l. 5.
- ⁵⁰ S. Bagduno 1946 m. balandžio 11 d. apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 43401/3, stebėjimo byla Nr. 881, l. 141.
- ⁵¹ *Ibid.*
- ⁵² *Ibid.*
- ⁵³ S. Meištinio 1946 m. kovo 26 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 71.
- ⁵⁴ J. Kairio 1969 m. liepos 31 d., S. Meištinio 1946 m. kovo 26 d., S. Bagduno 1946 m. balandžio 11 d. apklausų protokolai, *ibid.*, ap. 46, b. 1231, l. 2; ap. 58, b. 43401/3, stebėjimo byla Nr. 881, l. 72, 142.
- ⁵⁵ J. Rulio 1969 m. liepos 31 d. apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1231, l. 5.
- ⁵⁶ J. Adomaičio 1946 m. kovo 29 d. apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 43401/3, t. 1, l. 71.
- ⁵⁷ J. Rulio 1969 m. liepos 31 d. apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1231, l. 5.
- ⁵⁸ J. Kairio 1969 m. liepos 31 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 2.
- ⁵⁹ V. Vareikis, *op. cit.*, p. 293.
- ⁶⁰ J. Adomaičio 1946 m. kovo 13 d., J. Rulio 1969 m. liepos 31 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43401/3, t. 1, l. 66 a. p.; ap. 46, b. 1231, l. 5.
- ⁶¹ K. Mažeivos 1946 m. kovo 13 d., balandžio 11 d., J. Rulio 1949 m. liepos 7 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 165; stebėjimo byla Nr. 881, l. 138–139; b. 26985/3, l. 29 a. p.
- ⁶² V. Vareikis, *op. cit.*, p. 293.
- ⁶³ J. Adomaičio 1946 m. kovo 13 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43401/3, stebėjimo byla Nr. 88, l. 55.
- ⁶⁴ K. Mažeivos 1946 m. kovo 20 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 62.
- ⁶⁵ A. Petrausko 1946 m. sausio 8 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 4370/3, l. 21.
- ⁶⁶ J. Rulio 1949 m. liepos 7 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 26985/3, l. 28 a. p.–29.
- ⁶⁷ S. Ronkaus 1949 m. birželio 1 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 61 a. p.
- ⁶⁸ G. Milašiaus 1944 m. gruodžio 1 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-15730, l. 30.
- ⁶⁹ R. Šatlienės 1945 m. balandžio 11 d. apklausos protokolas, LCVA, f. MK-1, b. 18, l. 26; R. Beniušis, „Barbora Žiliūtė – Medomiškių kaimo gailestingoji globėja“, <http://www.lzinios.lt>.
- ⁷⁰ P. Stokaus 1946 m. vasario 18 d., K. Tumo 1944 m. lapkričio 3 d., F. Zimanaitės 1944 m. gruodžio 1 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 1973/3, l. 18; b. 19731/3, l. 11–11 a. p., 29–29 a. p., 30.
- ⁷¹ K. Tumo 1944 m. lapkričio 3 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 19731/3, l. 11–11 a. p.
- ⁷² E. Varpulienės 1951 m. balandžio 5 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18123, l. 104.
- ⁷³ F. Zimanaitės 1944 m. gruodžio 1 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 19731/3, l. 29 a. p.–30.
- ⁷⁴ E. Varpulienės 1951 m. balandžio 5 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18123, l. 104.
- ⁷⁵ R. Šatlienės 1945 m. balandžio 11 d. apklausos protokolas, *Hitleriniai žudikai Kretingoje*, Vilnius, 1960, p. 36–37.
- ⁷⁶ *Ibid.*
- ⁷⁷ K. Tumo 1944 m. lapkričio 3 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 19731/3, l. 11–11 a. p.
- ⁷⁸ Liudininko Prano Miežtinio parodymai, *Hitleriniai žudikai Kretingoje*, p. 35–36.
- ⁷⁹ G. Paulikaitė, „Liūdna akmenų lopšinė“, *Švyturys* (Kretinga), 1988, gegužės 21, Nr. 61 (5835), p. 2–3.
- ⁸⁰ S. Šateikienės ir J. Griciaus 1948 m. lapkričio 16 d. akistatos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11457/3, l. 39 a. p.
- ⁸¹ R. Šatlienės 1945 m. balandžio 11 d. apklausos protokolas, *Hitleriniai žudikai Kretingoje*, p. 39.
- ⁸² Darbėnų nuovados viršininko 1941 m. rugpjūčio 15 d. raportas Kretingos apskrities policijos vadui, *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944*, d. 2, Vilnius, 1973, p. 144.
- ⁸³ P. Stokaus 1946 m. kovo 14 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 1973/3, l. 29.
- ⁸⁴ F. Zimanaitės apklausos protokolas, LCVA, f. MK-1, b. 18, l. 19.

⁸⁵ M. Vainorienės 1948 m. lapkričio 16 d., K. Brazdeikio 1946 m. rugpjūčio 8 d., Ch. Brezingerienės 1951 m. kovo 1 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11457/3, l. 32; b. P-18702, l. 40; b. P-18123, l. 73.

⁸⁶ K. Tumo 1944 m. lapkričio 3 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 19731/3, l. 11 a. p.

⁸⁷ M. Vainorienės 1948 m. spalio 24 ir lapkričio 16 d., S. Bertašiaus 1948 m. lapkričio 18 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 11457/3, l. 31–31 a. p., 32, 35.

⁸⁸ F. Zimanaitės apklausos protokolas, LCVA, f. MK-1, b. 18, l. 19.

⁸⁹ F. Zimanaitės 1944 m. gruodžio 1 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 19731/3, l. 30.

⁹⁰ A. Avilaitės 1946 m. balandžio 12 d., V. Reinikio 1949 m. birželio 23 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 43401/3, stebėjimo byla Nr. 881, l. 156–157; b. 26985/3, l. 77.

⁹¹ A. Bimberio 1944 m. spalio 30 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 31756/3, l. 19.

⁹² J. Rulio 1949 m. liepos 2 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 26985/3, l. 26.

⁹³ O. Jurgutienės 1946 m. balandžio 11 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 43401/3, t. 1, l. 147.

⁹⁴ A. Avilaitės 1946 m. balandžio 12 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 156.

⁹⁵ K. Mažeivos 1941 m. balandžio 12 d. apklausos protokolas, *ibid.*, stebėjimo byla Nr. 881, l. 155.

⁹⁶ E. Šeputaitės 1946 m. balandžio 11 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 148.

⁹⁷ S. Bagduno 1946 m. balandžio 11 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 143.

⁹⁸ E. Šeputaitės 1946 m. balandžio 11 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 148.

⁹⁹ *Ibid.*

¹⁰⁰ A. Avilaitės 1946 m. balandžio 12 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 157.

¹⁰¹ S. Bagduno 1946 m. balandžio 11 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 143.

¹⁰² *Ibid.*

¹⁰³ R. Šatlienės 1947 m. rugsėjo 13 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 9072/3, l. 22 a. p.–23

¹⁰⁴ Ch. Brezenberg 1947 m. rugsėjo 11 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 19 a. p.

¹⁰⁵ E. Varpol 1947 m. rugsėjo 26 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 29 a. p.–30.

¹⁰⁶ Ch. Brezingerienės 1951 m. kovo 1 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18123, l. 74–75.

¹⁰⁷ Ch. Brezingerienės 1951 m. kovo 30 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 78.

¹⁰⁸ R. Šatlienės 1951 m. kovo 1 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 83.

¹⁰⁹ G. Kozlovo 1945 m. sausio 6 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 19731/3, l. 67 a. p.

¹¹⁰ R. Šatlienės 1945 m. sausio 11 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 69–69 a. p.

¹¹¹ F. Zimanaitės 1944 m. gruodžio 1 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 29 a. p.

¹¹² Ch. Brezenberg 1947 m. rugsėjo 11 d., E. Varpol 1947 m. rugsėjo 26 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 9072/3, l. 19 a. p.–20, 29–30.

¹¹³ R. Beniušis, *op. cit.*

¹¹⁴ *Ibid.*; I. Šeškevičienė, *op. cit.*

¹¹⁵ F. Zimanaitės 1944 m. gruodžio 1 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 19731/3, l. 30.

¹¹⁶ *Žydų gelbėjimas Lietuvoje II Pasaulinio karo metais 1941–1944 m. m.*, Vilnius, 2001, p. 134, 161.

¹¹⁷ *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944*, p. 396; Ch. Dieckmann, *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*, Bd. 1, Göttingen, 2011, s. 386. J. Adomaičio 1946 m. kovo 13 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43401/3, t. 1, l. 66 a. p.–67.

¹¹⁸ „Eksponatas Nr. 2841“, *Švyturys* (Kretinga), 1966, gruodžio 13, Nr. 143 (2470), p. 2.

¹¹⁹ Ch. Dieckmann, *op. cit.*, s. 385–386.

¹²⁰ L. Kilmeris, G. Brokas, H. Šenfaldas, „Bonos iššūkis“, *Tiesa*, 1966, lapkričio 26, Nr. 276 (7243), p. 1.

¹²¹ *Holokausto atlasas Lietuvoje*, Vilnius, 2011, p. 94.

¹²² Ch. Dieckmann, *op. cit.*, s. 386.

¹²³ J. Rulio 1969 m. liepos 31 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1231, l. 5.

¹²⁴ S. Bagduno 1946 m. balandžio 11 d. apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 43401/3, stebėjimo byla Nr. 881, l. 142.

¹²⁵ E. Benetis, *op. cit.*

¹²⁶ „Eksponatas Nr. 2841“, p. 2.

¹²⁷ O. Mažeivienė, „Randas – kopose, randas – širdyje“, *Švyturys* (Kretinga), 1966, gruodžio 13, Nr. 143 (2470), p. 2.

¹²⁸ M. Untulienė, „Juos lydės prakeikimas“, *ibid.*

¹²⁹ O. Jurgutienė, „Atsakyk, Hansai Štojeril“, *ibid.*

¹³⁰ S. Vygontas, „Gyvybės kaina“, *ibid.*; A. Pakutinskio 1944 m. spalio 20 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16719, l. 12.

¹³¹ K. Rankevičienės 1945 m. gruodžio 13 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 43401/3, t. 2, l. 66; b. P-15638, l. 45 a. p.

¹³² Palangos miesto asmenų, žuvusių nuo fašistinio žvėriškumo vokiečių okupacijos laikotarpiu, sąrašas, *ibid.*, b. 43401/3, t. 2, l. 66.

¹³³ J. Adomaičio 1946 m. kovo 29 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 43401/3, stebėjimo byla Nr. 881, l. 87.

- ¹³⁴ Ibid.
- ¹³⁵ A. Petrausko 1946 m. sausio 6 ir 8 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 4370/3, l. 16 a. p., 21 a. p.–22.
- ¹³⁶ K. Pilibo 1944 m. gruodžio 30 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 3547/3, l. 14.
- ¹³⁷ K. Mažeivos 1946 m. balandžio 8 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 43401/3, stebėjimo byla Nr. 881, l. 114.
- ¹³⁸ J. Adomaičio 1946 m. kovo 29 d., K. Mažeivos 1946 m. kovo 21 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 43401/3, t. 1, l. 72–72 a. p., 172–172 a. p.
- ¹³⁹ K. Mažeivos 1946 m. kovo 13 d. apklausos protokolas, *ibid.*, stebėjimo byla Nr. 881, l. 59.
- ¹⁴⁰ J. Adomaičio 1946 m. kovo 29 ir balandžio 8 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 81 a. p., 87–88.
- ¹⁴¹ J. Adomaičio 1946 m. kovo 29 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 87–88.
- ¹⁴² K. Mažeivos 1946 m. balandžio 11 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 139.
- ¹⁴³ M. Vigelio 1945 m. lapkričio 25 d. apklausos protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 109.
- ¹⁴⁴ J. Adomaičio 1946 m. kovo 29 d., K. Mažeivos 1946 m. balandžio 8 d. apklausų protokolai, *ibid.*, stebėjimo byla Nr. 881, l. 88, 115.
- ¹⁴⁵ J. Adomaičio 1946 m. kovo 29 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 88.
- ¹⁴⁶ J. Adomaičio 1946 m. kovo 29 d., M. Vigelio 1945 m. lapkričio 25 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 88; t. 1, l. 110.
- ¹⁴⁷ M. Vigelio 1945 m. lapkričio 25 d., M. Grišmanauskaitės 1946 m. balandžio 16 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 110, 160.
- ¹⁴⁸ J. Adomaičio 1946 m. balandžio 8 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 82.
- ¹⁴⁹ K. Pilibo 1944 m. gruodžio 30 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 3547/3, l. 14.
- ¹⁵⁰ J. Adomaičio 1946 m. kovo 29 d., K. Mažeivos 1946 m. kovo 21 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 43401/3, t. 1, l. 72–72 a. p., 172–172 a. p.
- ¹⁵¹ M. Vigelio 1945 m. lapkričio 25 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 110.
- ¹⁵² A. Petrausko 1946 m. sausio 8 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 4370/3, l. 23.
- ¹⁵³ Komisijos 1946 m. spalio 8 d. aktas, *ibid.*, b. 43401/3, t. 2, l. 62.
- ¹⁵⁴ J. Adomaičio 1946 m. kovo 29 d., A. Petrausko 1946 m. sausio 8 ir sausio 17 d. apklausų protokolai, *ibid.*, stebėjimo byla Nr. 881, l. 88; b. 4370/3, l. 23, 28 a. p.
- ¹⁵⁵ K. Mažeivos 1946 m. balandžio 8 d. apklausos protokolas, *ibid.*, f. 3377, ap. 55, b. 107, l. 76.
- ¹⁵⁶ Komisijos 1946 m. spalio 8 d. aktas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 43401/3, t. 2, l. 62.
- ¹⁵⁷ Kretingos apskrities komisijos apibendrinti duomenys apie nustatytas vokiečių fašistinių nusikaltėlių piktadarybes LSSR Kretingos apskrityje, LCVA, f. MK-1, b. 18, l. 4.
- ¹⁵⁸ *Lietuvos gyventojai: Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys*, p. 20.
- ¹⁵⁹ N. Schoenburg, S. Schoenburg, op. cit., p. 223.
- ¹⁶⁰ *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944*, p. 396.
- ¹⁶¹ Ch. Šubic 1945 m. balandžio 11 d. apklausos protokolas, LCVA, f. MK-1, b. 18, l. 29.
- ¹⁶² R. Šatlienės 1945 m. balandžio 11 d. apklausos protokolas, *Hitleriniai žudikai Kretingoje*, p. 38.
- ¹⁶³ Ch. Dieckmann, op. cit., s. 389.
- ¹⁶⁴ *Holokausto atlasas Lietuvoje*, p. 84.
- ¹⁶⁵ F. Zimanaitės 1944 m. gruodžio 1 d., M. Vainorienės 1948 m. lapkričio 16 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 19731/3, l. 29 a. p.–30; b. 11457/3, l. 32 a. p.; R. Šatlienės 1945 m. kovo 11 d. apklausos protokolas, *Hitleriniai žudikai Kretingoje*, p. 38.
- ¹⁶⁶ F. Paulauskienės 1968 m. liepos 25 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1266, l. 56–57.
- ¹⁶⁷ K. Tumo 1944 m. lapkričio 3 d. apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 19731/3, l. 11 a. p.
- ¹⁶⁸ B. Venclovos 1968 m. liepos 25 d. apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1266, l. 60.
- ¹⁶⁹ J. Griciaus 1948 m. spalio 27 ir lapkričio 12 d. apklausų protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 11457/3, l. 19, 26 a. p.
- ¹⁷⁰ R. Šatlienės 1945 m. balandžio 11 d. apklausos protokolas, *Hitleriniai žudikai Kretingoje*, p. 38.
- ¹⁷¹ M. Vainorienės 1948 m. lapkričio 16 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11457/3, l. 32 a. p.
- ¹⁷² M. Vainorienės 1948 m. spalio 24 ir lapkričio 16 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 31–31 a. p., 32 a. p.–33.
- ¹⁷³ *Ibid.*, 30 a. p., 33.
- ¹⁷⁴ R. Šatlienės 1945 m. balandžio 11 d. apklausos protokolas, *Hitleriniai žudikai Kretingoje*, p. 36–37.
- ¹⁷⁵ A. Auerbacho 1947 m. rugsėjo 27 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9072/3, l. 24 a. p.–25.
- ¹⁷⁶ A. Baužio 1985 m. birželio 26 d., E. Varpol 1947 m. rugsėjo 26 d. apklausų protokolai, *ibid.*, ap. 46, b. 1147, l. 14; ap. 58, b. 9702/3, l. 29 a. p.–30.
- ¹⁷⁷ *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944*, p. 396.
- ¹⁷⁸ P. Stokaus 1946 m. vasario 18 d. apklausos, 1946 m. liepos 16 d. teismo posėdžio protokolai,

K. Tumo 1944 m. gruodžio 7 d., V. Sungailos 1944 m. gruodžio 22 d., J. Girto 1944 m. lapkričio 10 ir 12 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 1973/3, l. 18, 38; b. 19731/3, l. 16–20, 45–45 a. p.; b. 28102/3, l. 8–9, 12 a. p.–13 a. p.; R. Šatelinės 1945 m. balandžio 11 d. apklausos protokolas, LCVA, f. MK-1, b. 18, l. 27–28.

¹⁷⁹ *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944*, p. 396.

¹⁸⁰ J. Girto 1944 m. lapkričio 12 ir gruodžio 7 d., F. Zimanaitės 1944 m. gruodžio 1 d., V. Sungailos 1945 m. sausio 19 d., P. Stokaus 1946 m. vasario 18 d. apklausų protokolai, 1946 m. liepos 16 d. teismo posėdžio protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28102/3, l. 13 a. p.; b. 19731/3, l. 25–26, 30–30 a. p., 48–48 a. p.; b. 1973/3, l. 18, 38.

¹⁸¹ Ch. Šubic 1945 m. balandžio 11 d. apklausos protokolas, LCVA, f. MK-1, b. 18, l. 29.

¹⁸² *Holokausto atlasas Lietuvoje*, p. 84.

¹⁸³ Kretingos apskrities komisijos apibendrinti duomenys apie nustatytas vokiečių fašistinių nusikaltėlių piktadarybes LSSR Kretingos apskrityje, LCVA, f. MK-1, b. 18, l. 4.

¹⁸⁴ R. Rabinovičienės 1947 m. rugsėjo 11 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9072/3, l. 21.

Gauta 2015 03 31
Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius

Alfredas Rukšėnas

HOLOCAUST IN LITHUANIA: ANNIHILATION OF THE JEWISH COMMUNITIES OF PALANGA AND DARBĖNAI RURAL AREAS OF KRETINGA COUNTY IN SUMMER AND AUTUMN 1941

Summary

The article is dedicated to the annihilation of the Jewish communities of Palanga and Darbėnai rural areas of Kretinga County in summer and autumn 1941. The annihilation is considered to be the outcome of cooperation between the German military and civil administration, Tilsit operational squad and Lithuanian institutions (Lithuanian Security Police of Telšiai security district [Kretinga District], public police and subordinate auxiliary police). It has been established that 51 persons (public police officers and members of the auxiliary police squad) indirectly contributed to the genocide of Jews in Palanga rural area. Of these, 15 contributed directly, i.e. shot or otherwise executed victims. In Darbėnai rural area 33 persons (32 public police officers, members of the auxiliary police squad and one municipal official) indirectly contributed to the genocide of Jews. Of these, 13 contributed to the death of Jews directly, i.e. shot the victims. A total of 84 persons in these rural areas contributed indirectly to the genocide of Jews. Of these, 28 participated in the killings directly, i.e. shot the victims.

The article distinguishes two stages of the annihilation: first the isolation and then the massacre of the Jews. Jews were arrested and held in temporary concentration camps. From here, a certain portion of them were sent to the small ghettos. Men, women and children of the Jewish community (over 400 people) were arrested in Palanga on 26 June. They were locked separately in two synagogues, which served as temporary concentration camps. Women and children (over 300 people) were then sent to the small ghetto in the village of Valteriškės; the ghetto existed until 12 October 1941. Jewish men, aged from 14 to 60 years, however, were taken from the temporary concentration camp to be shot.

Men, women and children (not more than 600 persons) from Darbėnai Jewish community were arrested on 28 June. After their return from Kretinga, on 29 June they were imprisoned in separate temporary concentration camps. The men were collected and held for a very short time in the yards of the local chemist and soon afterwards were taken away to be shot. Jewish women, children and elderly men (about 430 people) were imprisoned in the synagogue of the small town of Darbėnai. The synagogue initially served as a temporary concentration camp and was later the small ghetto. The ghetto existed until the beginning of September 1941. Around 10 Jews imprisoned in the small ghetto in Darbėnai managed to survive.

The extermination operations reflected the specific characteristics of the procedure of the annihilation of Lithuanian Jews in summer and autumn 1941. During the rule of the German military administration (late June–July 1941) it was mainly Jewish men that were killed; the number of female victims was smaller. At the end of June 1941, the massacres of Jewish men aged between 14 and 60 years of age took place for a very short while in the temporary concentration camps. On 27 June, 95 members of the local Jewish community (93 men and 2 women) and 16 non-Jewish persons charged with supporting the Soviet regime, were shot in a massacre organised by Tilsit operational squad near Birutė Hill in Palanga. On 29 June, 145 Jewish men and 4 members of the Red Army were shot near the small town of Darbėnai. On 13–14 July, 9 Jews (7 women and 2 men) were buried at Darbėnai Jewish cemetery, and of these 8 were shot in the cemetery itself and one elsewhere. Another 2 Jewish men from Darbėnai

were killed in Darbėnai before the rest of the community were collected and isolated. In total 156 members of the Jewish community in Darbėnai were killed during the rule of the German military administration. During the rule of the German civil administration (from August 1941 to the end of the occupation), the Nazis exterminated all Jews in Lithuania – men, women and children. Members of Palanga Jewish community, women and children (about 300 people), were imprisoned in the camp of the village of Valteriškės, i.e. in the small ghetto, and were shot on 12 October 1941 in Kunigiškiai forest. At the same time, another 100 Jewish

women from Kretinga Jewish community were also shot. Local Jewish women, children and elderly men (about 420 people) imprisoned in Darbėnai synagogue, i.e. in the small ghetto, were shot at the end of August or the beginning of September 1941 in two locations of Baltas Kalnas forest. In summer and autumn 1941, 419 persons of Palanga Jewish community and 576 persons of Darbėnai Jewish community (a total of 995 persons) were shot or otherwise killed or died due to malnutrition. The massacres of these communities took place both in rural areas where they lived and outside them (Kunigiškiai forest of Palanga rural area).